

העברית מתחדשת

המזכירות הפדגוגית
הפיקוח על הוראת העברית

מדינת ישראל
משרד החינוך

המינהל הפדגוגי
האגף לחינוך יסודי

מכירים דרכים
ליצירת מילים בעברית

מ.ב.ו.א

השפה העברית היא תופעה יוצאת דופן בעולם. השפה חדלה להיות שפה חיה ונושמת, שפה מדוברת, במשך שנים ארוכות של גולה. לפני כ-100 שנה היא כאילו התעוררה מתרדמה עמוקה וארוכה ושבה להיות מדוברת, והיום מיליוני אנשים מדברים בעברית. לתופעה הזאת אין אח ורע בתרבות האנושית.

התחדשות הדיבור בעברית חייבה המצאה של מילים חדשות, שלא היו נחוצות בעבר, כשעוד הייתה מדוברת. העולם השתנה במשך השנים שהיהודים היו בגולה, והחזרה לשימוש בשפה חייבה מילים חדשות, שימחישו את ההשתנות של המציאות מסביב. מחדשי השפה – אליעזר בן יהודה, ח"נ ביאליק ואחרים – חידשו מילים על בסיס תופעות לשוניות מוכרות בשפה. למשל: יציקת שורש קיים לתבנית קיימת ליצירת מילה שלא הופיעה עד כה בתצורה הזאת, הוספת סיומות למילים כדי לבטא תכונה מסוימת, הרכבת שתי מילים למילה אחת ויצירת הלחמים, וכדומה.

תהליך ההתחדשות של השפה העברית מאפשר, ואף מחייב, התייחסות מְטָה-לשונית מורחבת על הדרכים שבהן השפה משתנה. תכנית הלימודים בחינוך לשוני קובעת בין מטרותיה כי התלמידים "יפתחו מודעות לשונית וירחיבו את הידע הלשוני: יוכלו להתבונן בשפה, להבין את היסודות המרכיבים אותה ולחשוב באמצעותה, ייהנו מן ההתנסות בשפה ומהבנת העקרונות שבבסיסה." (תכנית הלימודים, עמ' 11)

ועוד נאמר בתכנית הלימודים: "ידע לשוני הכולל ידע על הלשון וידע על השיח מבטא יכולת להתבונן בתכונותיה של הלשון ולהסיק מסקנות לגבי מערכת חוקיה." (תכנית הלימודים, עמ' 68)

העיסוק בתופעות ובתהליכים של השפה העברית בדרך יצירתית, כפי שמציעה יחידת לימוד זאת, מממשת את המטרות הנ"ל ואף מחבבת את העיסוק בלשון על התלמידים.

יעדי החינוך הלשוני הבאים לידי ביטוי ביחידה זו:

- הבנת תהליך תחייתה של השפה העברית.
- הכרה והבנה של אחת מן התופעות והתהליכים בלשון – יצירת מילים חדשות.
- הבנת מנגנון התצורות של המילים בשפה העברית.

תיאור היחידה

יחידה זו, בשונה מהיחידות האחרות באוגדן, מטפלת במטה-לשון. היא אינה מתבססת על טקסט ומציעה טיפול בו ובשכמותו, אין בה עיסוק בשיפור מיומנויות היסוד, אלא היא מציגה טקסט שמספר על העברית ועל התחדשות הדיבור בה כנקודת מוצא ליצירת מילים.

היחידה הזו אינה לינארית. אמנם חשוב לקרוא ראשית את הטקסט המרכזי, המספר על התחדשות השפה, כדי לקבל תמונת רקע, אבל שאר חלקי היחידה הם מודולריים. היחידה מזמנת עבודה בקבוצות וחזרה והשוואת תוצרים במליאה, ואחר כך חזרה לעבודה בקבוצות על נושא אחר מתוך הנושאים המטופלים בה.

ביחידה זאת מוצגים **לתלמידים** כמה דרכים ליצירת מילים חדשות, והם יוכלו להתנסות בהן ממש כפי שהתנסו בן יהודה וביאליק בשעתם. הבנת התופעה הלשונית שהביאה ליצירת מילה זו או אחרת תביא בכנפיה גם הבנה משמעותית יותר של מילים בשפה, מילים שהילדים אולי לא מכירים, אבל יכולים להבין אותן על ידי ניתוח המרכיבים שלהן ועל ידי השוואתן למילים בעלות מבנה דומה.

הטקסט המרכזי ביחידה הוא טקסט מידע לילדים על התחדשות השימוש בשפה. לאחר קריאתו והבנתו יוכלו הילדים להתנסות בשלוש דרכים ליצירת מילים: יציקת שורש למשקל, הוספת סיומת הקטנה (ו, ית), הֶלחמים. **בשונה מהיחידות האחרות, בכל תת יחידה יש דפים למורה ודפים לתלמידים.** בכיתות שיש בהן מקרן-מחשב אפשר להציג את העמודים לתלמידים על הלוח. בכיתות אחרות יש להדפיס את העמודים המיועדים לילדים ולחלק אותם לקריאה ולעבודה עליהם.

אחרי עבודה על הטקסט המרכזי אנו ממליצים לחלק את הכיתה לשלוש קבוצות, וכל קבוצה תטפל בדרך אחת ליצירת מילים. אחר כך יהיה אפשר להציג את התוצרים זה לזה במליאה. אפשר גם לעשות סבב בין הקבוצות, כך שכל קבוצה תתנסה בכל אחת מהדרכים, ואחר כך יהיה מעניין לראות את התוצאות השונות של כל קבוצה.

שיקולים בבחירת הנושא והקשר להוראה

כפי שמנוסח בתכנית הלימודים לחינוך לשוני, "ההתבוננות והחשיבה על השפה ועל השיח מקדמות את הבנתם של מבנה הלשון והשיח ושל האמצעים הלשוניים בטקסטים שונים, ומקנות מערכת מושגים לשוניים ושימוש תקין בשפה". (שם, עמ' 68)

העיסוק בשפה, הלימוד עליה, תורם לשכלול השימוש בה. ילדים יקראו ויכתבו טוב יותר, אם יתנסו, בנוסף להתנסות המכוונת והנבדקת, ב"מיני" תהליכים דומים לאלה המתרחשים באופן טבעי ומפתחים את השפה.

אירועים כמו שנת השפה העברית, חודש העברית בבית הספר, יום אליעזר בן יהודה, יום ח"נ ביאליק ועוד, יכולים להיות הקשר לקשר לעיסוק ביחידה זו.

הדגשים בתחום החינוך הלשוני

- הבנת תהליכי יצירתן של מילים חדשות:
 - א. הוספת סיומות (סיומת ההקטנה)
 - ב. הלחמים
 - ג. יציקת שורשים למשקלים

המלצות לקריאה נוספת (למורים)

- מי פרץ את הלשון לשדים ולמלאכי חבלה? ביאליק נגד אליעזר בן יהודה, שמואל אבנרי, "הארץ", 17 בדצמבר 2010.
<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1204355.html>
- אליעזר בן יהודה ותחיית הדיבור העברי, ראובן סיוון, לשוננו לעם, מחזור כ"ד, קונטרס ג-ד, האקדמיה ללשון עברית, ירושלים, תשל"ג.
- רשרוש הגחלילית וצרחת השלדג – חידושי הלשון של ח"נ ביאליק, רוביק רוזנטל, עת-מול, עיתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל, גיליון 214 (עברית), דצמבר 2010.

מהלך ההוראה של היחידה

5	לדבר עברית – למורה
7	– לתלמידים
11	יצירת מילים על ידי הוספת מוספיות הקטנה – למורה
13	– לתלמידים
14	יצירת מילים על ידי הרכבת מילים (הלחם) – למורה
16	– לתלמידים
18	יצירת מילים על ידי יציקת שורש למשקל – למורה
21	– לתלמידים
24	הצעה לפעילות סיכום

הטקסט "לדבר עברית"

בטקסט המיועד לילדים (עמוד 7) הם יתוודעו לפרק חשוב בשפה העברית – התחדשות הדיבור בשפה. סביר להניח שהילדים לא יודעים שהשפה העברית לא הייתה מדוברת במשך אלפי שנים, אם כי לא נעלמה. יהודים התפללו בה וכתבו בה ספרות ודברי חוכמה. תהליכים שונים הביאו להתעוררות הציונות ובעקבותיה לרצון להקים בית יהודי בארץ ישראל. בד בבד עם המחשבה הזאת התעורר הצורך לאחד את היהודים שיגיעו להתיישב בארץ באמצעות שפה אחת. הבחירה בעברית הייתה בחירה די טבעית, כיוון שזו הייתה תמיד שפתו של העם היהודי, אבל גם לא טבעית כי רבים התייחסו אל העברית כאל שפה שאין מדברים בה. כמה "משוגעים לדבר", כמו בן יהודה וביאליק, פעלו למימוש הרעיון הזה.

שפה שמדברים בה מתחדשת כל הזמן, כי ההתרחשויות מסביב מחייבות כל פעם המצאה של מילים חדשות שיתאימו להן. כיוון שהעברית לא הייתה מדוברת זמן רב, היה צורך להוסיף בה בבת אחת מילים רבות, כדי שהיהודים המגיעים לארץ יוכלו לדבר ביניהם ולנהל את חייהם בארץ בשפה זו. תהליך המצאת המילים נמשך גם היום, כי ככה פועלת לשון חיה שמדברים וחיים בה.

איך ממציאים מילים חדשות בשפה? יש כמה וכמה דרכים: חוזרים אל המקורות ומעניקים משמעות חדשה למילים שכבר השתמשו בהן בעבר הרחוק, מאמצים מילים משפות זרות ונותנים להן מלבוש עברי, יוצרים פועל משם עצם, יוצקים שורש קיים למשקל קיים (שורש ומשקל אופייניים לשפות השמיות) ויוצרים מילה שלא הייתה קיימת, מוסיפים סיומות מסוימות למילים קיימות ויוצרים מילה בעלת משמעות חדשה, מרכיבים שתי מילים למילה אחרת וכו'.

מילה אינה נוצרת מצירוף אקראי של אותיות. יש היגיון בדרך שבה נולדות מילים חדשות. כאשר מכירים דרכים שונות ליצירת מילה, כאשר מזהים במילה את התבנית ואת השורש או את הבסיס ואת המוספית, קל יותר להבין מילים שלא מכירים.

האקדמיה ללשון העברית היא המוסד העליון המרכז את כל השאלות הנוגעות לענייני לשון וגם את המצאת המילים החדשות. היא חוקרת את המקורות השונים של השפה כבסיס לכל החלטה, דנה בהם ומפרסמת את החלטותיה. לא כל מילה חדשה שהאקדמיה החליטה עליה מתקבלת בציבור. לפעמים הציבור משום מה לא משתמש במילה החדשה ומעדיף להשתמש במילה אחרת, המקובלת כבר בדיבור. למשל: המילים שקופית, צומת, מחלף – התקבלו בציבור והפכו למילים שימושיות, אבל המילים אפיפית (ופל) מרקוע (ביסקוויט), מלמלית (טישיו) לא התקבלו בציבור.

- נותנים לילדים את הטקסט שבעמודים 7-8, וקוראים אותו לפנייהם בקול.
- מבקשים מהילדים לקרוא שוב את הקטע, בקריאה דמומה, ולסמן דברים שאינם מובנים להם.

הערה דידקטית: מטרת הקריאה של הטקסט היא העברת מידע לתלמידים בנושא תחיית השפה העברית, ולא לימוד מכוון של מיומנויות ההבנה. לכן חשוב לתמוך כמה שיותר בהפקת המידע ממנו. הטקסט עמוס מידע, ולכן ההמלצה היא קריאה של המורה, קריאה החוזרת שלו על ידי התלמידים, והמשך התיווך של המורה. כל אלה יאפשרו לבסס את הרקע לפעילויות ההמשך.

אם התלמידים אינם מכירים את התופעות הלשוניות המוזכרות בקטע בשמותיהן (שורש, תבנית, תחילית, סופית), כדאי להקדיש זמן להצגת השמות לפני הקריאה ולהסברם (כולל דוגמאות).

- נותנים לילדים את דפי הפעילות בעמודים 9-10. רצוי להנחות אותם לעבוד עליהם בקבוצות או בזוגות. דפי הפעילות האלה עוזרים לתלמידים להבין את הטקסט ברובד הגלוי וברובד המשתמע.
- בזמן שהתלמידים מבצעים את המשימות, ניגשים ועוזרים לתלמידים שזקוקים לתיווך הדוק יותר.
- לפני פעילות ד (עמוד 10) כדאי להקנות בכיתה את המילה **לועזית**, **לעז** – לשון עם זר, כי בפעילות הסיכום תהיה התייחסות לשלטים בלועזית.

לְדַבֵּר עֵבְרִית

העברית נולדה לפני יותר מ-3000 שנה. בשפה זו דיברו, כתבו וקראו בני ישראל עד שחָרַב בית המקדש השני, לפני כ-1800 שנה. אז גורשו בני ישראל מן הארץ והתפזרו במדינות שונות בעולם.

כשהיהודים היו בגולה, בארצות שונות מחוץ לארץ ישראל, הם דיברו בשפות שונות. כל אחד דיבר בעיקר בשפה של הארץ שבה הוא חי: היהודים שָׁחִיו בעִיָּק דִּיבְרוּ עֵרֵבִית, היהודים שָׁחִיו בצרפת דיברו צרפתית, וכדומה. אבל היהודים בכל הארצות לא שכחו את העברית. הם השתמשו בה ללימוד תורה ולתפילה, ומשוררים ואנשי מדע כתבו בה יצירות ספרותיות ומדעיות.

במשך כל השנים שהיהודים היו בגולה, העברית לא הייתה שפה מְדוּבָּרֶת – ילדים לא דיברו בעברית אל הוריהם, חברים לא פְּטָפְטוּ ביניהם בעברית, וגם המוכרים והקונים בשוק לא דיברו בעברית. מה קורה לשפה כאשר היא מפסיקה להיות מְדוּבָּרֶת? השפה מפסיקה להתפתח, ולא נוצרות בה מילים חדשות. וכך לְאַחַר זמן קָסֵרוּ בשפה העברית מילים שמבטאות שינויים שֶׁקָּרוּ בעולם שֶׁמְסֻבֵּב, כמו המצאות טכנולוגיות חדשות.

לפני כ-100 שנה הֵחֵל להִשְׁמָע הרעיון של הקמת מדינה ליהודים בארץ ישראל, ויותר ויותר יהודים הגיעו לארץ. העולים הגיעו מארצות שונות ודיברו בשפות שונות, והיה להם קשה להבין זה את זה. כמה אנשים משכילים חשבו אז שהיהודים בארץ ישראל צריכים לדבר בשפה אחת שתהיה מוֹכֶנֶת לכולם, והשפה הכי מתאימה היא השפה של העם היהודי – העברית. למחשבה הזאת היו גם מתנגדים, שחשבו שהשפה העברית היא שפה קדושה, כי בה נכתב התנ"ך, והיא צריכה להישאר רק שפת התפילה ולימוד התורה. היו גם כאלה שחשבו שהעברית אינה מתאימה לחיים במציאות חדשה ורצו להמשיך ולדַבֵּר בשפתם, שפת הארץ שֶׁמְנֶנָה באו.

למחשבה על חידוש הדיבור בעברית היו כמה תומכים נלהבים. אחד מהם היה אליעזר בן יהודה. אליעזר בן יהודה ועמו אנשי רוח חשובים, כמו ח"נ ביאליק, הבינו שכדי שאנשים יוכלו לדבר בעברית בחיי היום יום, צריך לחדש בה מילים ולהתאים אותה לחיים במציאות החדשה. וזה מה שהם עשו. הם הוסיפו מילים שהיו חסרות בשפה שלא הייתה מדוברת הרבה שנים, למשל: עִגְבִּינָה, בָּפָה, גְּלִידָה, עֶתוֹן, מָטוֹס, רֶכֶּכֶת, מַצְלָמָה.

איך הם המציאו את המילים החדשות? בכל מיני דרכים, למשל: הם חיפשו במקורות (התנ"ך בעיקר) מילה או שורש שיתאימו לדבר החדש שהם רצו לתת לו שם, אחר כך חיפשו לו תבנית מתאימה בעברית ושילבו ביניהם; הם הוסיפו סופיות או תחיליות למילה קיימת ויצרו מילה חדשה; הם חיברו שתי מילים קיימות למילה אחת חדשה. כלומר, הם המציאו את המילים החדשות לפי חוקים מסוימים בשפה העברית, ולא סתם "ממוחקם הקודם".

הרעיון להפוך את העברית העתיקה לשפה שכולם מדברים בה נראתה היום פשוט והגיוני, אבל אז, לפני 100 שנה, זה לא היה כל כך פשוט. רק "משוגעים לדבר", כמו בן יהודה, ביאליק, סופרים ומשוררים אחרים, יכלו להגשים אותו. ובמידה רבה הם הצליחו: שפה שלא דיברו בה במשך אלפי שנים התעוררה והפכה לשפה שמיליוני בני אדם משתמשים בה כיום.

חידוש המילים בשפה נמשך גם היום. העולם משתנה כל הזמן, ולכן חייבים להוסיף מילים שמתארות דברים שלא היו קודם. למשל: מחשב, טלפון וכל מה שקשור אליהם. אחת המילים החדשות הנפוצות ביותר היא המילה "מסרון", שהיא המילה העברית להודעות טקסט בטלפון הנייד (sms).

הגוף שאחראי היום לחידוש מילים בעברית הוא האקדמיה ללשון העברית. באקדמיה יושבים מומחים ללשון, והם מחדשים מילים, כמו שעשו בן יהודה וחבריו לפני כ-100 שנה. לפעמים, כאשר חסרה מילה מסוימת לדבר חדש, אנשים שאינם מן האקדמיה מציעים מילים חדשות, האקדמיה בוחנת אותן, ואם הן מוצלחות הן נכנסות לשפה.

מבררים את הטקסט "לְדַבֵּר עֵבְרִית"

א. ענו לפי מה שקראתם בטקסט:

- האם היהודים בגולה דיברו עברית?
- האם הם השתמשו בעברית לדברים אחרים? למה?
- למה חלק מהאנשים בארץ ישראל לא רצו לְדַבֵּר בעברית?
- למה בן יהודה וחבריו היו צריכים להמציא מילים חדשות בעברית?

ב. מה למדתם מהטקסט שקראתם, ומה ידעתם קודם?

קראו את המשפטים וסמנו ✓ בטור המתאים ליד כל משפט.

למדתי מהטקסט	ידעתי קודם	
		1. היהודים שחיו בגולה התפללו בעברית.
		2. בן יהודה חידש מילים בעברית.
		3. בן יהודה חי לפני כ-100 שנה.
		4. יש מילים בעברית שלא היו קיימות לפני 100 שנה.
		5. היהודים שחיו בגולה דיברו בשפת הארץ שְׁפָה גְרוּ.
		6. היו יהודים שחשבו שאסור לְדַבֵּר בעברית כי היא שפת הקודש.
		7. בן יהודה השתמש בשורשים מן התנ"ך ליצירת מילים חדשות.
		8. ביאליק חידש מילים בעברית.
		9. גם היום ממציאים מילים חדשות בעברית.
		10. מחדשים מילים בעברית לפי חוקים מסוימים.

ג. לפניכם רשימה של מילים. מיינו אותן למילים חדשות בעברית ולמילים עתיקות (מילים שהיו קיימות לפני חידוש השפה על ידי בן יהודה וחבריו). איך תדעו?

הסתכלו על כל מילה וחשבו אם אתם מכירים אותה מלימודי התנ"ך (ואז זאת מילה עתיקה), או אולי היא קשורה להמצאות חדשות (ואז זאת מילה חדשה).

מִדְבָּר • אָדָם • כְּדוּרְגָל • שֵׁלֵט • תְּפוּחַ • מִחְשָׁב • סֵפֶר • מְכוּנִית •
מֶרְכָּבָה • סוּס • אֵהָל • מְקָרָר • נוֹרָה • שֶׁמֶשׁ • יָרֵחַ • חֲלָלִית

ד. המשפטים שלפניכם מתארים מצב שקיים היום. קראו כל משפט, וחשבו אם הוא מתאר הצלחה של הרעיון של בן יהודה או לא. הסבירו.

שחקנים שעלו לארץ מארצות שונות
משחקים בהצגות בעברית.

יש עיתונים בעברית, ובטלוויזיה יש חדשות בעברית.

על חלק מהחנויות ברחוב יש שלטים ובהם
שמות לא עבריים, למשל: מיני מַרְקֵט, סיטי סְנֵיטֵר.

הרבה אנשים קוראים עיתונים ברוסית ובאנגלית.

בבתי הספר ובגנים הילדים מדברים בעברית
ושרים שירים בעברית.

עולים חדשים לומדים עברית באולפנים
כדי שיוכלו להבין את השפה ולדבר בה.

יצירת מילים על ידי הוספת מוספיות ההקטנה ון, ית

אחת הדרכים ליצירת שמות עצם היא צירוף של בסיס ומוספית. לדוגמה: חִשְׁמֵלַי - חִשְׁמֵל + אֵי; מִדְּעָן - מִדְּע + אֵן; יִלְדוֹן - יֵלֵד + אֵן ועוד. המשמעות של שמות העצם נוצרת מהצירוף של שתי המשמעויות: זאת של הבסיס וזאת של המוספית. למשל: מִדְּעָן - איש שעוסק במדע. המוספית אֵן מוסיפה למילת הבסיס מִדְּע את המשמעות של בעל מקצוע ויוצרת בכך מילה בעלת משמעות חדשה.

הנה קבוצות המשמעות העיקריות של מוספיות נפוצות:

- אֵן - בעל מקצוע או תכונה, למשל: תוֹרָן, פְּרִדָּסָן, חֲצָפָן
- אֵי - בעל מקצוע או תכונה, למשל: בְּנָאי, מַחְסֵנָאי, רַמָּאי
- יָה - מקומות, למשל: סְפָרִיָה, נִגְרִיָה, עִירִיָה
אוסף, קבוצה. למשל: צִמְחָיָה, אֲזִיָה.
- אֵן - הקטנה, למשל: יִלְדוֹן, כְּלָבוֹן, סְרִטוֹן, פֶּצְעוֹן.
כתבי עת, למשל: עֵתוֹן, שְׁבוּעוֹן, יָרְחוֹן.
אוסף, למשל: מְלוֹן, שִׁירוֹן, מַחִירוֹן.
- יָת - הקטנה, למשל: כּוֹסִית, כְּפִית, צְנוֹנִית.
כלי רכב, למשל: מְכוּנִית, מְשָׁאִית, מוֹנִית.
- וֵת - שמות מופשטים, למשל: אֶזְרָחוֹת, צִיּוֹנוֹת, הִתְנַהְּגוֹת.
- יָי - שמות תואר, למשל: יָמִי, מְשֻׁפָּטִי, חֲנוּכִי.

כאן נדון במוספיות ההקטנה - ון, ית. במהלך המוצע כאן נותנים לילדים לגלות את התופעה בעצמם על פי דוגמאות, ולאחר גילוי התופעה הם יוכלו להשתמש בה ליצירת מילים חדשות פרי המצאתם.

- נותנים לילדים לקרוא את הקומיקס שבעמוד 13. מבקשים מהם לרשום את המילים המודגשות - כל זוג מילים בשורה נפרדת - ולסמן בכל זוג את האותיות החוזרות (למשל, דגל - דגלון). אחרי שסימנו את כל הזוגות מפנים אותם להסיק מסקנה מהסימונים שלהם - אילו אותיות נוספו על האותיות החוזרות? (האותיות ון). שואלים אותם אם הם יכולים להסיק מה התפקיד של התוספת הזאת לאור היכרותם עם המילים (התוספת מציינת הקטנה). הסיומת הזאת נוצרה כדי לקצר קצת בשפה - במקום להגיד "דגל קטן" אפשר לומר גם "דגלון".

- אומרים לילדים שמשמשים הרבה בהקטנה בשמות של בעלי חיים. נותנים דוגמה אחת, למשל: דוב - דובון, ומבקשים מהם לתת עוד דוגמאות קיימות, למשל: פיל - פילון; סוס - סוסון. מבקשים מהם "להקטין" שמות של בעלי חיים שאין להם צורות הקטנה מוכרות, למשל: ג'ירף. לשם כך נותנים להם שתי קבוצות של רשימות של בעלי חיים - בזכר ובנקבה (לא אומרים להם שאלו שמות בזכר ובנקבה).
לדוגמה:
קבוצה א - ג'ירף, קרנף, תנין, כריש, נחש, תמנון.
קבוצה ב - מדוזה, ג'ירפה, פרה, נמלה, לביאה, אנפה.
מעניין לראות אם הילדים יקטינו בצורה אחרת את השמות בזכר ובנקבה. כדאי לרשום את ההצעות שלהם על הלוח, בשני טורים, ורק אחר כך לברר אם פעלו שונה בכל קבוצה. סביר להניח שהם עשו זאת באופן טבעי בהיותם דוברי השפה. רק אחרי שנכתבו כל המילים על הלוח אפשר לשאול אותם אם הם יכולים להגיד מהו ההבדל בין שני הטורים (זכר ונקבה). חשוב להגיד להם שהם יצרו מילים חדשות שלא קיימות בשפה.
- הערה **דידקטית**: חשוב לדבר עם התלמידים על ההסכמה שבשפה. מילים חדשות נוצרות כל הזמן, גם על ידי אנשים וגם על ידי האקדמיה. לא כל מילה שהומצאה על ידי אנשים מתקבלת כמילה רשמית על ידי האקדמיה.
- כדאי להגיד להם שבדרך כלל מילה שמסתיימת ב-־ה מציינת נקבה, וסיומת ההקטנה שלה היא -־ית. למעשה, להקטנה של מילים בנקבה יש עוד צורה - ו־וֹת. למשל: ילדות, קטנטונת, פצפונת. שואלים את הילדים אם הם מכירים עוד מילים בצורה הזאת, ומזכירים להם את "שיר ליקינטון" של לאה גולדברג: "תנו טיפה ועוד טיפונת לגנים". ואפשר לרמוז להם על שמות חיבה שאולי נתנו להם בבית (חמודות, מתוקונת...). אפשר להציע להם מילים להקטנה: מיטה, שורה, כיתה, שתיקה, שמלה... הם יוכלו להקטין את המילים בשתי הצורות שפגשו קודם (סיומת -־ית, סיומת ו־וֹת).

לתלמידים

הקיר קטן.
תספיק לנו פחית.

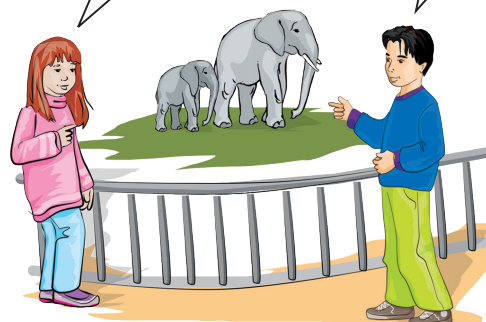
צריך לקנות
פח צבע.

כן, היא בגודל
של מפית....

המפה הזאת
ממש קטנה.

ותראה איזה תמוד
הפילון שלי.

תראי את
הפיל הזה.

לא יודע.
כאן אני תולה את
הדגלים הגדולים.

איפה נתלה את
הדגלונים האלה?

יצירת מילים על ידי הרכבת מילים (הלחם)

אחת הדרכים ליצירת מילים בעברית החדשה היא הרכבת שתי מילים למילה אחת. לפעמים תוך כדי ההרכבה נשמטים הגאים ואותיות מאחת המילים או משתיהן (למשל: המילה **רמזור** שנוצרה מהמילים **רמז** ו**אור**), ולפעמים שתי המילים המורכבות רק נצמדו זו לזו (למשל: המילה **חידק** שנוצרה מהמילים **חי** ו**דק**). זהו "פטנט" חדש יחסית ליצירת מילים, שהחל עם תחיית הלשון. כך נוצרו המילים **מגדלור** (מגדל המאותת בעזרת אור), **מדחם** (מכשיר המודד חם), **מדרחוב** (צירוף של **מדרכה** ו**רחוב**) וכו'. התופעה המוקדמת להלחמים, הצמדה של שתי מילים, הופיעה כבר בתנ"ך (איפה, בלילעל, כאשר...). אך התופעה אינה אופיינית לעברית. הדרך הזאת ליצירת מילים רווחת בעיקר בפרסום וברעיונאות ופחות כדרך רגילה ליצירת מילים בעברית.

הנה כמה דוגמאות למילים שהן הלחמים בעברית:

דחפור (דוחף + חופר)	קולנוע (קול + תנועה)	קניון (קנייה + חניון)
זרקור (זורק + אור)	קרנף (קרן + אף)	רמקול (רם + קול)
רכבל (רכבת + כבל)	אופנוע (אופן + נוע)	כדורגל (כדור + רגל)
פלאפון (פלא + טלפון)	כספומט (כסף + אוטומט)	שלדג (שולה + דג)
מחזמר (מחזה + זמר)	מונית (מכונית + מונה)	תקליטור (תקליט + אור)

במהלך המוצע כאן נציג לילדים את התופעה כפי שהיא באה לידי ביטוי במציאות שסביבם (שלט בעיר או פרסומות בעיתונים), **מבלי לגלות להם מראש מה התופעה**, ולאחר שיבינו אותה נבקש מהם ליצור הלחמים בעצמם.

- מבקשים מהילדים להסתכל בשלט שבעמוד 16 ולהגיד איך קוראים את המילה **רכבל** (שאינה מנוקדת). סביר להניח שחלק מהילדים יגידו **רכבל** וחלק יגידו **רכבל**. שואלים אותם איך יודעים מה נכון? מגלים להם שהמילה הזאת מורכבת משתי מילים שהם מכירים – **רכבת** ו**כבל**, ולכן נכון להגיד **רכבל** (אין צורך שהילדים יידעו את המילה **הלחם**).
- מבקשים מהם לחפש בשלט שבעמוד 16 עוד מילים המורכבות משתי מילים ולשער מה הן המילים המרכיבות אותן.
- רושמים על הלוח את כל המילים שהן הלחם המופיעות בשלט ובפרסומת: **רכבל**, **מדרחוב**, **מגדלור**, **כדורגל**, **קניון**, **קולנוע**. ליד כל מילה רושמים את המילים המרכיבות אותה.

- מבקשים מהילדים להמציא הלחמים למילים שמופיעות בשלט ואינן הלחמים (מרכז העיר, קריית חינוך, אולם ספורט). רושמים את ההצעות השונות של הילדים למילים אלה. כל הרכבה שהילדים יציעו, בדרך של השמטת אותיות או בדרך של הצמדה, תתקבל בברכה.
- מפנים את הילדים לפרסומות שבעמוד 17 ואומרים שהרבה פעמים משתמשים בהרכבת מילים בפרסומות, מתוך רצון לסקרן את הקהל, לחדש וכך לתפוס את תשומת הלב, ליצור צלצל מיוחד של מילה, לתת תחושה של משהו חדש. כך למשל שמות מסחריים מוכרים גם להם, כמו: פלדלת, פלאפון, ריצפז, ביסלי, שוקולית (שוקו + עלית), קרמבו, פריגורט (פרי + יוגורט). מבקשים מהם להגיד מאילו מילים נוצרו השמות של המוצרים שבפרסומות, ומהו המוצר החדש על פי מילים אלה.
- מפנים את תשומת לב הילדים לשמות פרטיים שהם הלחמים, למשל: ראובן, ליטל, עמיחי, ליהיא, אלעד. מבקשים מהם למצוא עוד שמות כאלה. אפשר להכין רשימה של שמות מהזיכרון, ואם יש בכיתה או בספרייה מילון של אבן שושן, אפשר להפנות אותם לכרך האחרון, למוספים, ושם יש רשימה ארוכה של שמות פרטיים. הם יוכלו לעבור על הרשימה ולגלות עוד ועוד שמות שהם הלחמים. הם ירשמו ליד כל שם מאילו שמות הוא הורכב.
- מבקשים מהילדים להמציא שמות למוצרים חדשים כהרכבה של שתי מילים. למשל:
תיק למחשב נייד
עגלה לנשיאת ילקוט
לוח כיתה שמחובר למחשב
טלפון שהוא גם מחשב
כיסא שהופך לשולחן
אופניים מתקפלים
חשוב להגיד לילדים שהשם המתקבל מההרכבה צריך להיות קל להגייה, אחרת לא יתקבל על דעת השומעים. כשהם מרכיבים את השמות החדשים הם צריכים להגיד אותם בקול רם ולהיווכח שהם נוחים להגייה.
הילדים ימציאו שמות וגם יגידו מאילו מילים הרכיבו אותם.
- מציגים לילדים כמה קטעי ספרות שבהם יש הלחמים, המצאה של המחברים (דוגמאות בעמוד 18). הילדים יבררו מאילו מילים מורכבים ההלחמים וייהנו מעצם ההמצאה.

לתלמידים

לתלמידים

במקום חטיף - אפרשזיף!

שוקוביל

אותו משקה
בטעם אחר

מחשפון

הולך אתך לכל מקום!

חלמניה - לקבל את השבת באופן אישי!

קלנוע סולל לך דרך!

לבריא לאו כללי
אכלו פוזאלי!

עוגילד לכל אחד!

הלחמים בספרות

קטע מתוך: **דְּבִי דְּבִיג'מָה ■ שְׁלוֹמִית כֹּהֵן-אָסִיף**

סִבְתָּא נָנָה יוֹדַעַת לְתַפֵּר.

יֵשׁ לָהּ מְכוֹנֶת תְּפִירָה, בְּדִים וְחוּטִים. הִיא תּוֹפֶרֶת רַק בְּבוֹת וְדְבוּנִים.
לֹא מִצְמֵר גֶּפֶן, לֹא מְסַפּוֹג וְלֹא מְנַסֶּרֶת, אֲלֹא מְבַגְדִים יְשָׁנִים.

הַנִּכְדָּה שְׁלָה, וָרֵד, גִּדְלָה וְהַפִּיג'מָה הַמְשַׁבֶּצֶת שְׁלָה לֹא גִדְלָה אֶתָּה.
סִבְתָּא נָנָה קִנְתָּה לְוָרֵד פִּיג'מָה חֲדָשָׁה מִלֵּאָה עֲגוּלִים. אֶת הַפִּיג'מָה
הַמְשַׁבֶּצֶת הִפְכָּה סִבְתָּא לְדְבוּן לְבוּשׁ פִּיג'מָה.

וָרֵד קָרָאָה לוֹ בְּקִצּוֹר דְּבִיג'מָה.

© 1989. כל הזכויות שמורות לבית הוצאה כתר, ירושלים.

קטע מתוך: **הַשּׁוּעָלוֹן שִׁעְשָׂה אֶת עֲצָמוֹ ■ עוֹדֵד בּוֹרְלָא**

בְּעֶרְבֵת הַפִּמְפָּה הַתְּגוּרֵר פַּעַם זוּג שׁוּעָלִים מֵהֶמִּין שְׁנִקְרָא דּוּסִיקִיוֹן.
הִרְבֵּה זְמַן הָיוּ שְׁנִיָּהֶם סֶתֶם זוּג שׁוּעָלִים. שׁוּעַל וְשׁוּעָלָה. אֲבָל בְּיוֹם בְּהִיר
אֶחָד נוֹלְדוּ לָהֶם שְׁלֹשָׁה גּוּרִים, וּמֵאֵז קָרְאוּ לָהֶם שׁוּעָלָמָה וְשׁוּעָלָבָא.

מתוך הספר: $1+1+1=3$. עמ' 34. © 1988. כל הזכויות שמורות לעודד בורלא ולזמורה ביתן - מוציאים לאור.

יצירת מילים על ידי יציקת שורשים למשקלים (תבניות)

אחת הדרכים ליצירת מילים חדשות בעברית (ובשפות השמיות בכלל) היא יציקת שורשים קיימים למשקלים קיימים. למשל, ביאליק יצק את השורש ר-ש-מ למשקל בעלי המקצוע וחידש את המילה "רִשָּׁם" (מי שהוא אמן ברישום), ויצק את השורש פ-ק-ח לאותו משקל ליצירת המילה "פִּקֵּחַ" (מי שמבצע ביקורת ומפקח). הוא גם חידש מילים על ידי יציקת השורש ט-ו-ס למשקלים שונים: טִיס, לָטוּס, טָיס, מָטוּס, טִיסָת (אוסף של מטוסים).

השורש והמשקל הם שני צורנים בסיסיים בשפה, ולכל אחד יש משמעות כלשהי. למשל, המילה "מדרכה" מורכבת משני צורנים: צורן השורש ד-ר-כ וצורן המשקל מִדְרָכָה.

לכל המילים מאותו שורש יש משמעות כללית משותפת, אך לכל מילה יש משמעות משלה. השורש מבטא תוכן כללי, ותוכן זה הוא אחד המרכיבים במשמעות של מילה. התוכן הכללי הזה מקשר בין המילים שיש להן שורש משותף. המשקל הוא כל מה שיש במילה חוץ מהשורש, כלומר כל מה שיש במילה הבסיסית – המילה כפי שהיא במילון בלי צורני נטייה. המשקל כולל את כל ההגאים במילת הבסיס, את העיצורים ואת התנועות. המשקל לבדו אינו מילה. רק הצירוף של צורן השורש וצורן המשקל יוצר מילה.

שורש אחד יכול להשתבץ במשקלים שונים וליצור מילים שונות. המשקלים השונים מעניקים לשורש את המשמעות הייחודית, והם יוצרים מילים שונות מאותו שורש.

גם למשקל יש משמעות. למשל: שמותיהם של מכשירים וכלים רבים יצוקים בתוך המשקל מְדַבֵּר (מְדַבֵּר, מְדַבֵּר, מְדַבֵּר...).

כשיוצרים מילים חדשות מחפשים ראשית את השורש המתאים מבחינת משמעות, ואחר כך מתאימים את המשקל המתאים למטרת המילה החדשה. למשל, אם רוצים ליצור מילה שתבטא מקום שמכבסים בו – יוצקים את השורש כ-ב-ס לתוך המשקל מְכַבֵּס, כי זה המשקל שמבטא מקום, ונוצרת המילה מְכַבֵּס.

המשקלים הנפוצים ביותר בעברית:

מְדַבֵּר, מְדַבֵּרָה – כלים ומכשירים (מְדַבֵּר, מְדַבֵּרָה)

מְדַבֵּר, מְדַבֵּרָה – מקום (מְדַבֵּר, מְדַבֵּרָה)

מְדַבֵּר – מחלות וגם קבוצות (נְדָלָה, סִירָה)

מְדַבֵּר, מְדַבֵּרָה, מְדַבֵּר, מְדַבֵּרָה – בעלי מקצוע או תכונה (חֵל, יָדָע, גִּלָּשׁ, מְנַהֵג, מְנַהֵל)

מְדַבֵּר – צבעים (צֹהֵב)

בעמודים הבאים משולבים מידע ותרגול לתלמידים בדרך הזאת של יצירת מילים – יציקת שורש למשקל (אנחנו משתמשים לילדים במילה "תבנית". מילה זו יותר ברורה להם מהמילה "משקל", שיש לה משמעות נוספת מוכרת יותר לילדים). נקודת המוצא היא תופעה מוכרת לילדים – משפחות מילים, והמשך הוא הבנת המשמעות של התבנית, ובעקבותיה יצירת מילה בתבנית מסוימת.

- מחלקים את הילדים לקבוצות, ומבקשים מהם לעבוד יחד על הדפים המצורפים

איך יוצרים מילים חדשות בעברית?

אתם מכירים בודאי משפחות מילים. מה שמקשר בין כל המילים במשפחה הוא השורש - שלוש אותיות (לפעמים ארבע) שחוזרות בכל המילים במשפחה באותו סדר. למשל, למילים כְּבִיסָה, מְכַבֵּסָה, כּוֹבֵסֶת, כְּבִיס - יש שורש משותף - כ-ב-ס. כל המילים שיש בהן השורש הזה קשורות איכשהו לעניין של כביסה. כלומר, לשורש יש משמעות. אם ישתנה הסדר של האותיות, נקבל שורש אחר, שיש לו משמעות אחרת. למשל: המשמעות של השורש ש-מ-ר שונה מהמשמעות של השורש ר-ש-מ.

• כתבו ארבע מילים שיש בהן השורש כ-ת-ב:

• מהו השורש המשותף למילים מְחַשֵּׁב, מְחַשְׁבָּה, חֹשֵׁב, חוֹשֵׁב: _____

רוב המילים בעברית מורכבות משורש ותבנית. למשל: התבנית של המילה כְּתָב היא - כָּתַב. התבנית של המילה מְכַבֵּסָה היא מְכַבֵּסָה. גם לתבנית יש איזו שהיא משמעות. כל המילים בעלות תבנית מסוימת מייצגות קבוצה בעלת משמעות. למשל: איזו משמעות יש למילים האלו, בעלות התבנית כָּתַב: שָׁחַקוּ, רָקְדוּ, סִפְרוּ?

• כתבו עוד כמה שמות של בעלי מקצוע בתבנית כָּתַב:

• יש עוד תבנית של שמות של בעלי מקצוע - כָּתַב, למשל, סִפֵּר, גִּנָּן. כתבו כמה שמות של בעלי מקצוע בתבנית הזאת:

אחת הדרכים ליצור מילים בעברית היא להכניס שורש שכבר קיים בשפה לתוך תבנית שכבר קיימת בשפה. למשל: כדי ליצור מילה שמתארת אדם שמקצועו הוא ריקוד, הכניסו את השורש ר-ק-ד לתבנית כָּתַב ויצרו את המילה רָקְדוּ. השורש והתבנית כבר היו קיימים, והחיבור ביניהם יצר מילה שלא הייתה קיימת.

- המציאו אתם שמות חדשים לבעלי מקצוע בתבנית □□□ או בתבנית □□□□ בעזרת השורשים שלפניכם, והוסיפו הסבר מה תפקידו של כל בעל מקצוע שהמצאתם:

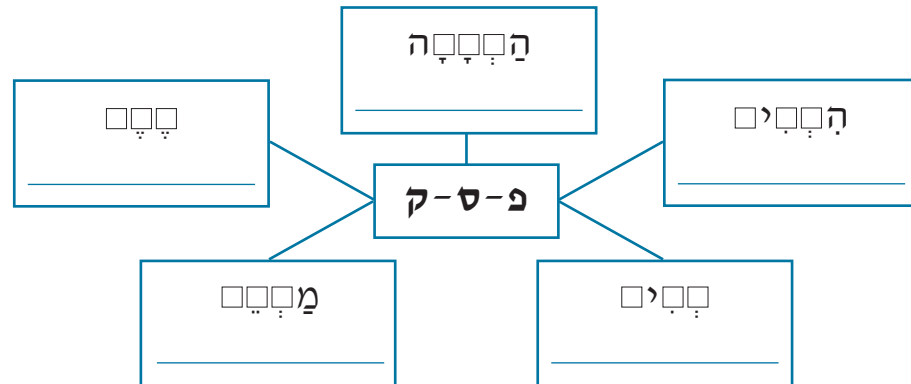
ס-ד-ר שם המקצוע: _____ . תפקידו: _____

ר-ג-ע שם המקצוע: _____ . תפקידו: _____

ד-ל-ג שם המקצוע: _____ . תפקידו: _____

שורש מסוים יכול להיכנס לכל מיני תבניות, ובכל פעם תיווצר מילה אחרת בעלת משמעות אחרת. החיבור של השורש ושל התבנית יוצרים את המשמעות החדשה.

- הכניסו את השורש פ-ס-ק לכל אחת מן התבניות שלפניכם וכתבו איזו מילה נוצרה.

- מה הקשר בין כל המילים שכתבתם מן השורש פ-ס-ק? למה מתקשרות כולן מבחינת העניין (רמז: שימו לב למשמעות של השורש)?

- לפניכם כמה מילים: **מְקַדְּחָה**, **מַצְלֵמָה**, **מַחְרֶשֶׁה**, **מְקַפְּצָה**.
לכל המילים האלה יש אותה תבנית - מ□□□ה.
לפי המילים האלה - מה המשמעות של התבנית הזאת?
השלימו: כל המילים בתבנית הזאת הן שמות של _____

- הכניסו את השורש פ-ס-ק (שיצרתם ממנו מילים בפעילות הקודמת) לתבנית מִן־מִן־ה.

איזו מילה נוצרה? _____

יצרתם מילה חדשה בעברית. מילה כזאת לא קיימת. נסו להסביר מה יכולה להיות המשמעות של המילה החדשה הזאת:

- לפניכם כמה שמות של מכשירים (שלא קיימים עדיין) בתבנית מִן־מִן־ה. דמיינו לעצמכם מה יכול להיות התפקיד של כל מכשיר, והסבירו אותו (שימו לב לשורש של כל מילה):

מִצְחָקָה _____

מִרְחָפָה _____

מִרְדָּמָה _____

מִרְגָּזָה _____

מִרְקָדָה _____

- חשבו על מכשיר שהייתם רוצים שיהיה קיים, והמציאו לו שם. בחרו את השורש המתאים לדעתכם, לפי התפקיד של המכשיר, והכניסו אותו לתבנית אחרת של מכשירים - מִן־מִן־ה.

השורש: _____ השם של המכשיר: _____

התפקיד שלו: _____

- שאלו את ההורים על מילים שהמצאתם בילדותכם, ובקשו מהם להסביר לכם למה התכוונתם במילים האלה. כתבו כמה מילים:

האם המילים האלה מתאימות לחוקי השפה שלמדתם? האם הן דומות למילים אחרות בשפה?

הצעה לפעילות סיכום

- לסיכום כל הנושא של העברית המתחדשת אפשר להציע לילדים לתת שמות עבריים לחנויות שבשלטים שלהם כתובים שמות לועזיים (סופרפארם, ניופארם, ביוטיקייר, רנואר, פוקס...). הילדים ייצאו לרחוב או לקניון הסמוך, ירשמו שמות של חנויות, ואחר כך יזהו את השמות הלא עבריים וינסו להמציא במקומם שמות עבריים. ההמצאה של השם צריכה להתאים למוצרים שהחנות מוכרת ולהתבסס על שורשים שהם מכירים. אין צורך לצמצם אותם לתופעות הלשוניות שהכירו ביחידה זו, אלא לתת להם להתפרע עם הדמיון.